

ІСТОРІЯ

УДК 341.238

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203644>**Василіса БОНДАРЕНКО,***orcid.org/0000-0003-4100-8554**студентка VI курсу факультету міжнародних відносин**Інституту міжнародних відносин**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**(Київ, Україна) vasilisa1997@ukr.net*

ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ МОРТОНА КАПЛАНА

У статті досліджуються теоретичні та практичні аспекти підходу до вивчення особливостей теорії предмета міжнародних систем на прикладі системного підходу Мортон Каплана. Праця «Система та процес у міждержавній політиці» Мортон Каплана стала основоположною роботою, яка має ґрунтовний вплив на ескалацію розширення міждержавної політичної теорії. Цю теорію шанують багато всесвітніх дослідників із різноманітних сфер, вона зберігає свою актуальність з огляду на історичну ретроспективу до сьогодні. Також викладено фундаментальні аргументи щодо існування предмета теорії міжнародних систем. З огляду на те що сучасний світ являє собою динамічний комплекс взаємопов'язаних подій і модифікацій у системі міжнародних відносин, аналізуються та пояснюються ризики використання класичного наукового підходу до вивчення теорії міжнародних систем Мортон Каплана в межах розвитку сучасного світу. Ґрунтовно пояснюються складники типології міжнародних систем з огляду на засновника теорії міжнародних систем Мортон Каплана, виокремлені дослідником М. Капланом моделі політичної поведінки держав з урахуванням їхнього історичного шляху розвитку. Широко й детально розглядається поняття міжнародної системи та процеси її розвитку протягом різних історичних етапів. Автор загальноновизнаної теорії пояснював і намагався довести існування поняття «міжнародна система», головними критеріями якої стала залежність від кількості акторів і силової конфігурації, що діє в межах певної міжнародної системи. Дослідження Мортон Каплана дали можливість виділити шість різних типів (станів) рівноваги однієї міжнародної системи. Ураховуючи історичний досвід і згідно з аргументацією, наведеною нижче, автор статті дійшов висновку, що лише перші два типи міжнародної системи за Мортон Капланом: «система рівноваги сил» і «м'яка (гнучка) біполярна система» – відобразилися в реальних історичних прикладах, а інші чотири стани: «жорстка біполярна система», «універсальна міжнародна система», «ієрархічна міжнародна система» та «система одичного вето» – є заідеалізованими й не відображені на сторінках усесвітньої історії міжнародних систем.

***Ключові слова:** теорія міжнародних систем, науковий підхід, міжнародна політика, типологія, правила стабільності, ризики.*

Vasilisa BONDARENKO,*Student of the 6th year of the Faculty of International Relations**Institute of International Relations**of Taras Shevchenko National University of Kyiv**(Kyiv, Ukraine) vasilisa1997@ukr.net*

THE HISTORICAL HERITAGE OF MORTON'S KAPLAN'S SCIENTIFIC THEORY OF INTERNATIONAL SYSTEMS

The article explores the theoretical and practical aspects of the approach to the study of the peculiarities of a theory of international systems' subject on the example of Morton Kaplan's systematic approach. Morton Kaplan's "The System and Process in Interstate Politics" became a seminal work that had a profound effect on escalation of the expansion of interstate political theory. This theory has attracted the attention of many top-notch researchers in various fields and remains relevant from a historical point of view to this day. Additionally, this paper contains some fundamental arguments for the existence of the subject of international systems theory. Given the modern world being a dynamic complex of interrelated events and modifications in the system of international relations, the paper, thereby analyses and explains the risks of using the classical scientific approach to the study of the theory of international systems of Morton Kaplan in a rapidly developing modern world. The investigation thoroughly explains the components of typologies of international

systems from the perspective of Morton Kaplan, the founder of international systems theory. The model of political behaviour of states, outlined by researcher M. Kaplan, is explained in detail, taking into account their historical path of development. The article below deals with the concept of international system and the processes of its development during different historical stages. The author of the conventional theory tried to explain and prove the existence of the concept of "international system", which main criteria was the dependence on the number of actors in this international system and power configuration, that operates within a certain international system. Morton Kaplan's research provided an opportunity to identify six different types (equilibrium states) of one international system. According to the historical experience and the argumentation given below, the author of this article concluded that only the first two types of international system according to Morton Kaplan: "balance of power system" and the "loose bipolar system" were reflected in valid historical examples, and the other four states: "tight bipolar system", "universal international system", "hierarchical international system" and "unit veto system" have been isolated and have not been reflected on the pages of world history of international systems.

Key words: *theory of international systems, scientific approach, international politics, typology, stability rules, risks.*

Постановка проблеми. У наш час доволі важко уявити собі аналіз міждержавних відносин без звернення до фундаменту системного підходу, який закладений у роботі Мортон Каплана «Система та процес у міждержавній політиці». Сьогодні ця праця є всесвітньо відомою, чинить вагомий вплив на майбутній розвиток міжнародно-політичної теорії. На початку 1960-х рр. праця М. Каплана породила глибинні дискусії щодо цього питання. Це змусило інших дослідників звернути свою увагу на цю сферу наукових досліджень, які зберігають свою актуальність і сьогодні.

Актуальність наведеної проблематики зумовлюється недостатньою дослідженістю у фаховій літературі питань, які розглядаються в статті, а саме основними складниками типології міжнародних систем із позиції Мортон Каплана, виділеними ним типами (моделями) політичної поведінки держав у сфері міжнародних відносин, визначенням науковцем оптимальної кількості полюсів багатополлярної системи балансу сил, визначенням ризиків, які, на його думку, аргументують існування теорії міжнародних систем.

Аналіз досліджень. Зазначену проблематику досліджували та аналізували як вітчизняні, так і зарубіжні автори, наприклад, П. Циганков, Г. Госнелл, Г. Лассуелл, Д. Істон, Л. Біндер, які виступали за підсилення емпіричного складника в політичній науці.

Мета статті – дослідження наукового підходу Мортон Каплана щодо існування теорії міжнародних систем у сучасному світі й виклад позиції щодо її достовірності.

Виклад основного матеріалу. Наведемо визначення основних понять, які будуть використані. Отже, *міжнародні відносини*, за М. Капланом, – це єдина ультрастабільна система, що має своє «Я», не залежне від часу. У різні історичні періоди ця система проходить через низку послідовних станів, опис яких означає фактично опис змінних величин систем (до них належить числен-

ність, тип, поведінка держав, їхній військовий та економічний потенціали, інформаційні процеси).

На цій основі визначаються основні правила системи, правила переходу, класифікаційні перемінні акторів, їхній потенціали та інформаційні змінні. Основні правила системи – це правила, що описують загальні взаємини між акторами або задають їм певні системні ролеві функції. Правила переходу системи – це закони зміни динамічної системи, що пов'язують теперішній стан системи з минулим. Класифікаційні змінні визначаються внутрішніми структурними характеристиками акторів, що впливають на їхню поведінку на міжнародній арені, є це, наприклад, національна держава, союз, міжнародна організація.

Міжнародна система – це найбільш загальна система, у її рамках діють національні та наднаціональні міжнародні актори як елементи міжнародної системи. Їх внутрішні системи – це параметри для міжнародної системи, їх «виходи» – це змінні для міжнародної системи.

Отже, Мортон Каплана вважають одним із основоположників теорії міжнародних систем у загальній теорії міжнародних відносин. Дослідник доводив існування теорії міжнародних систем, розробив їх типологію, засновану на двох головних критеріях: кількості акторів і силовій конфігурації (Power configuration).

Таку типологію дали йому змогу створити результати ґрунтовних досліджень, виділити з урахуванням критеріїв шість типів міжнародних систем, або, «точніше, шість станів рівноваги однієї надстабільної міжнародної системи» (Каплан М. А., 1957. Вип. 51. № 3: 21).

Зазначимо, що в реальній історії міжнародної політики існують лише два типи міжнародних систем:

1) «система рівноваги (балансу) сил» (balance of power system), у якій тільки функціонують головні актори, тобто держави (а точніше, великі держави), які володіють значним військовим та економічним потенціалом;

2) «м'яка (гнучка) біполярна система» (loose bipolar system), що включає, окрім національних акторів (держав), міжнародні міжурядові організації, тобто наднаціональні актори міжнародної політики.

Чотири інші типи міжнародних систем, описані в роботі М. Каплана, є, по суті, доволі ідеальними моделями, які ніколи не існували в реальності. До них він зараховує:

– «жорстку біполярну систему» (tight bipolar system), яка передбачає, що кожен актор (держава), який не належить до жодного з двох блоків, з часом утрачає помітний вплив або зникає;

– «універсальну систему» (universal system), або «універсальну інтегровану систему», яка характеризується переданням важливих владних політичних функцій від держав універсальній (глобальній) організації з правом визначати статус тих чи інших країн, виділяти їм ресурси і стежити за дотриманням узгоджених правил міжнародної поведінки;

– «ієрархічну систему» (Hierarchical system), яка впливає з універсальної, набираючи форми світової держави, у ній роль конкретних країн мінімізована (Каплан М. А., 1957);

– «систему одиничного вето» (unit veto system), відповідно до її сутності кожен актор (держава чи союз держав) здатен ефективно впливати на сукупну міжнародну політику, оскільки має можливість (пов'язану, наприклад, із володінням ядерною зброєю) захистити себе від будь-якої іншої держави або коаліції держав.

Ця типологія не є стабільною та незмінною. Надалі М. Капланом виділено такі варіанти «гнучкої біполярної системи», як «дуже гнучка біполярна система», «система розрядки» й «нестабільна блокова система». Варіантом «системи одиничного вето» науковець розглядав модель «системи часткового ядерного розповсюдження» (Каплан М. А., 1957).

На наш погляд, підтвердження наукою міжнародного права двох типів міжнародних систем уже свідчить про існування такої теорії, а той факт, що М. Капланом розроблено шість таких міжнародних систем, свідчить про його прогностичне бачення їх розвитку.

На відміну від більшості дослідників свого часу, М. Каплан не наводив у праці посилань на історію, уважаючи історичні дані та факти занадто бідними для теоретичних узагальнень. Грунтуючись на загальній теорії систем і системному аналізі, він конструює абстрактні теоретичні моделі, покликані сприяти кращому розумінню міжнародної реальності.

З урахуванням розробленої наведеної типології міжнародних політичних систем М. Каплан розробив п'ять типів (моделей) політичної поведінки держав у сфері міжнародних відносин і пов'язав їх із критеріями організації процесу прийняття рішень, розподілу вигід від взаємодії, переваг під час створення коаліцій, змісту і спрямованості політичної активності, а також здатності пристосовуватися до умов, у яких необхідно приймати рішення. Дослідник ґрунтовно та безпосередньо розглянув кожен із типів (моделей) і продемонстрував, як буде змінюватися поведінка того чи іншого актора (держави) залежно від його типу й типу міжнародної системи.

Аналіз дослідження М. Каплана дає змогу зробити висновок про виділення ним шести правил стабільності для біполярних і багатополарних систем, дотримання яких дає їм змогу залишатися стабільними, а саме:

1) розширювати свої можливості, але краще шляхом переговорів, аніж шляхом війни;

2) краще воювати, ніж не зуміти розширити свої можливості;

3) краще припинити війну, ніж знищити велику державу, бо існують оптимальні розміри міждержавного співтовариства (невипадково європейські династичні режими вважали, що їхня протидія один одному має природні межі);

4) чинити опір будь-якій коаліції або окремії нації, яка намагається зайняти панівне становище в системі;

5) протистояти будь-яким спробам тої чи іншої національної держави «приєднатися до наднаціональних міжнародних організаційних принципів», тобто до поширення ідеї про необхідність підпорядкування держав будь-якій вищій владі;

6) ставитися до всіх великих держав як до прийнятних партнерів; дозволяти країні, яка зазнала поразки, увійти в систему на правах прийнятного партнера або замінювати її шляхом посилення іншої, раніше слабкої держави (Каплан М. А., 1957: 23).

Оцінювання наведених «правил» призводить до висновку, що вони виведені індуктивним шляхом із зовнішньої політики великих держав (насамперед США) і потім (уже дедуктивним способом) представлені як загальні принципи їхньої поведінки в багатополарній системі.

На наш погляд, недотримання «переможцями» в «холодній війні» правила 3 й особливо правила 6 (за об'єктивної неможливості виконання його третьої частини) з наступними наполегливими спробами стримування пострадянської Росії на

шляху до великодержавності сприяло хаотизації міжнародної системи і зменшенню її безпеки.

Багато хто вважає, що для найбільшої стабільності такої системи необхідно існування чи функціонування п'яти великих держав. На думку М. Каплана, це мінімальна межа, і рівень безпеки зростає, коли число полюсів перевищує якусь верхню межу, яку поки що не виявлено (Каплан М. А., 1957). Зауважимо, що наведена позиція дослідника ще не знайшла свого теоретичного вирішення й навряд чи знайде таке вирішення на шляху системного моделювання.

Незважаючи на теоретичну та практичну обґрунтованість, доцільно розглянути ризики такої концепції.

На наш погляд, у теорії М. Каплана є певна кількість ризиків, які зумовлені таким:

1) по-перше, жодна система, що досягла певного рівня складності, не може бути пізнана повністю: як тільки дослідник виходить за рамки простих систем, підстави для того, щоб уважати його висновки правильними, значно зменшуються;

2) по-друге, далеко не кожна реальність може бути «втиснута» в концептуальні межі системного підходу без загрози спотворення властивих їй характеристик;

3) по-третє, може з'явитися спокуса підмінити аналітику дослідження спрощеними даними;

4) по-четверте, системний аналіз здатний замінити альтернативні підходи, адже часто поверхове порівняння різних об'єктів створює враження, що наявні в них спільні риси роблять їх подібними, при цьому дослідники забувають, що досліджувані об'єкти володіють і відмінностями, які можуть виявитися набагато більш істотними.

5) по-п'яте, системний підхід досить консервативний, що пов'язано з поверховою аналогією між механічними й органічними системами, з одного боку, і соціальними системами – з іншого. Так, питання рівноваги, стійкості й виживання системи являють собою плоди перенесення моделей з однієї сфери в іншу на основі поверхових

аналогій, без необхідного врахування особливостей соціальних (у цьому випадку міжнародних) систем (Цыганков П. А., 2012: 30);

б) по-шосте, виникають питання філософського, навіть етичного характеру, пов'язані з впливом системного аналізу на політичну поведінку.

Ризик полягає в тому, що системна теорія, виявляючи механізми функціонування, фактори рівноваги, гармонії й дисгармонії соціальних систем, може призвести до політичних дій, норми яких зумовлені певною моделлю.

Одна з головних ідей концепції полягає в постулюванні засадничої ролі, яку відіграє в пізнанні закономірностей детермінант міжнародної системи. Цю ідею поділяє більшість дослідників: на її основі вибудовували теорії Дж. Модельскі й О. Янг, М. Хаас та С. Хоффманн, К. Уолц та Р. Арон (Арон Р., Кальман-Леві, 1964; Гофман С. Х., 1961: 26–27); на неї спиралися засновники англійської школи, конструктивізму й неомарксистизму в теорії міжнародних відносин.

Висновки. Теорія міжнародних систем частково підтверджується реальними прикладами з історії, має право на існування, становить доволі вагому історичну спадщину для розвитку теорії міжнародних систем та аналізу поведінку держав на міжнародному рівні, проте не може бути єдиним загальноновизнаним підходом до визначення політики держав у міжнародних відносинах, оскільки містить низку ризиків. До нашого часу ще не існувало жодної міжнародної системи, яка була б повномірно досліджена, адже предмет вивчення теорії міжнародних систем оптимізує комплексний і широкий категоріальний апарат. Варто зазначити, що, з огляду на історичну ретроспективу, не кожна міжнародна система може бути підпорядкована межах системного підходу.

Головним залишається те, що системний підхід за своєю сутністю може стати двигуном для певних політичних модифікацій, принципи яких зумовлені певною історично-політичною моделлю розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арон Р. Мир і війна між народами. П. : Кальман-Леві, 1964.
2. Гофман С. Х. Теорія та міжнародні відносини. *Revue française de science politique*. 1961. Вип. 11. № 3. С. 26–27.
3. Каплан М. А. Баланс сили, біполярність та інші моделі міжнародних систем. *Американський політичний науковий огляд*. 1957. Вип. 51. № 3. С. 684–695.
4. Каплан М. А. Система та процес у міжнародній політиці. Нью-Йорк : Вілі, 1957.
5. Мецарос Т. Деякі роздуми щодо ідеї системи в політичній науці. *Encyclopédie de L'Agora*. URL: http://agora.qc.ca/cosmopolis.nsf/Articles/no2007_2_Quelques_reflexions_sur_lidee_de_systeme_en_scienc?OpenDocument.
6. Цыганков П.А. Мортон Каплан та системне дослідження міжнародної політики. *Вестник Московского университета. Серия «Международные отношения и мировая политика»*. 2012. № 1. С. 25-40.

REFERENCES

1. Aron R. Myr i viina mizh narodamy. [Peace and war among the nations] P.: Kalman-Levi, 1964 [in Ukrainian].
2. Hofman S. Kh. Teoriia ta mizhnarodni vidnosyny // [Theory and international relations]. French political science magazine 1961. Vyp. 11. № 3. S. 26–27 [in Ukrainian].
3. Kaplan M.A. Balans syly, bipoliarnist ta inshi modeli mizhnarodnykh system [Balance of power, bipolarity and other models of international systems]. American political & science review, 1957. Vyp. 51. № 3. S. 684–695 [in Ukrainian].
4. Kaplan M.A. Systema ta protses u mizhnarodnii politytsi. [System and process in international politics]. N.I.: Vili, 1957 [in Ukrainian].
5. Metsaros T. Deiaki rozhdmy shchodo idei systemy v politychnii nauksi. [Some reflections on the idea of the system in political science] Internet. Encyclopedia of Lagora. [Official website]. URL: http://agora.qc.ca/cosmopolis.nsf/Articles/no2007_2_Quelques_reflexions_sur_lidee_de_systeme_en_scienc?OpenDocument [in Ukrainian].
6. Tsyhankov P.A. Morton Kaplan ta systemne doslidzhennia mizhnarodnoi polityky [Morton Kaplan and a systematic study of international politics] Moscow university reporter Aug 25. International relations and world politics, 2012. № 1. S. 25–40 [in Russian].